

2016 | 4

■ A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE

■ A TARTALOMBÓL

- A KÖZJÓ A KÉSEI RENDISÉG
DISKURZUSAIBAN
*SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN, HÖNICH HENRIK,
KÖKÉNYESI ZSOLT, SZILÁGYI MÁRTON
ÉS MIRU GYÖRGY ÍRÁSAI*
- *PATRICE M. DABROWSKI*
A KÁRPÁTOK „FELFEDEZÉSE”
- *RUBÉN GONZÁLEZ CUERVA*
A KIVÁLÓ ERDÉLYI FEJEDELEM
- *MÁTYÁS-RAUSCH PETRA*
A SZATMÁRI BÁNYAVIDÉK BETHLEN GÁBOR
URALKODÁSÁNAK ELSŐ ÉVEIBEN
- *TURBUCZ DÁVID*
„FERENC JÓSKA AZT ÜZENTE”
- *KERTÉSZ BALÁZS*
A MAGYARORSZÁGI OBSZERVÁNS
FERENCESEK 1499. ÉS 1518. ÉVI
KONSTITÚCIÓINAK PROLÓGUSA

TÖRTÉNELMI SZEMLE

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE
LVIII. ÉVFOLYAM, 2016. 4. SZÁM

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN (felelős szerkesztő)

FÓNAGY ZOLTÁN, OBORNI TERÉZ, PÓTÓ JÁNOS, ZSOLDOS ATTILA (rovatvezetők)

GLÜCK LÁSZLÓ (szerkesztőségi munkatárs)

E számunk vendégszerkesztője: SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN

Szerkesztőbizottság

FODOR PÁL (elnök),

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR,

GLATZ FERENC, MOLNÁR ANTAL, ORMOS MÁRIA,

OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ,

SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,

VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája: tortenelmiszemle@btk.mta.hu

TARTALOMJEGYZÉK

A KÖZJÓ A KÉSEI RENDISÉG DISKURZUSAIBAN

<i>Szijártó M. István:</i> A közjó fogalma a kora újkori politikai diskurzusokban	499
<i>Höfnich Henrik:</i> „Közönséges boldogság” és „közjó”. Fogalomhasználatok Osvald Zsigmond <i>Az igaz hazafi</i> című művében	505
<i>Kökényesi Zsolt:</i> A hasznos állampolgár képzése. Közjó és oktatás-nevelés kapcsolata a 18. századi Habsburg Monarchiában	519
<i>Szilágyi Márton:</i> A közjó Bessenyei György <i>Tariménes utazása</i> című regényében (1804)	533
<i>Miru György:</i> Morális értékek és megosztható javak a reformkori politikai gondolkodásban	541

TANULMÁNYOK

<i>Patrice M. Dabrowski:</i> A Kárpátok „felfedezése”. Síkvidékiek és hegylakók találkozásai a 19. században	555
<i>Rubén González Cuerva:</i> „A kiváló erdélyi fejedelem”. A török elleni hosszú háború (1593–1606) a <i>relaciones de sucesos</i> tükrében	565

MŰHELY

<i>Mátyás-Rausch Petra:</i> A szatmári bányavidék helyzete Bethlen Gábor uralkodásának első éveiben (1613–1620)	585
<i>Turbucz Dávid:</i> „Ferenc Jóska azt üzenté”. Uralkodói születés- és névnapok az I. világháború alatt	603
<i>Kapitány Adrienn:</i> Közlekedéssel kapcsolatos javaslatok az 1828–1830. évi országos bizottság kereskedelmi munkálatában	615

DOKUMENTUM

<i>Kertész Balázs:</i> A magyarországi obszerváns ferencesek 1499. és 1518. évi konstitúciónak prólogusa	643
---	-----

Morális értékek és megosztható javak a reformkori politikai gondolkodásban*

A cím arra az elméleti modellre utal, amely szembeállítja a morális alapú, republikánus politikai közösséget az e közösség működését a gazdasági célszerűség és érdekek analógiájára elképzelő individuális, liberális felfogással. Az előbbiben a közösség morális elsőbbséget élvez, a közjó erkölcsi értékeit, el nem fogyó javakat, helyesnek tartott elveket feltételez, egyben kijelöli a vállalható magánérdekek körét. Itt a polgárok erényes viselkedéssel, emelkedettséggel alárendelik egyéni érdekeiket a közjónak, s köztük az egyetértés és az egység konszenzus révén jön létre. Az utóbbiban a magánérdekeiket és önhasznukat követő polgárok egyéni preferenciájával kitüntetett javak összegzése képezi a közjót, a javak persze szűkösek, s a versengő érdekek kompromisszumra törekednek.¹

Mindezt a reformkorra vonatkoztatva abból a feltevésből indulok ki, hogy a politikai szövegekben meghatározóan a klasszikus politikai örökséghez, a republikánus beszédmódhoz kapcsolódó közjó fogalmat, amely elsősorban az egyetértést, a közösség egyensúlyát, erejét s a közösségi élet igényeinek preferenciáit jelentette, módosította a politikai gazdaságtan érvelése, s felerősítette a magánérdek, magánhaszon érvényesítésének szemléletét a közösségi mellett, esetleg vele szemben. A felvilágosodás racionalizmusával, a jóléti diskurzusokkal, a csinosodás beszédmódjával és a haszonelvűséggel is összefüggő politikai gazdaságtan érvei legalább a 18. század végétől jelen voltak a hazai politikai közbeszédben és publicisztikában. Egyértelműen kimutathatók az operátumvitákban, illetve Berzeviczy Gergely műveiben, de a rendek sérelmi tematikájában is.²

A közjó több kora újkori politikai beszédmód fogalmi elemét alkotta, s mivel ezek a beszédmódok átalakulóban voltak, különösen a reformerek módosítottak rajtuk sokat, a reformkorra a fogalom használata meglehetősen divergenssé vált, legtöbbször toposzszerű lett. A klasszikus politikai szövegek mellett a szokásjog és az alkotmányosság nyelve is közvetítette a közjó fogalmát – igaz, a republikánus beszédmód és a régi alkotmányra történő hivatkozás a rendek politikai kultúrájá-

* A tanulmány megjelenését támogatta a Debreceni Egyetem Magyar Emlékezhelyek Kutatócsoportjának OTKA K112335 sz. pályázata.

1 *Kis János*: Közjó és honpolgári erény. A magyar republikánusok javaslata a liberalizmus kiigazítására. *Világosság* 39. (1998) 2. sz. 36–53.

2 *Völgyesi Orsolya*: Alkotmányos függetlenség és gazdasági szabadság. A szuverenitás kérdése Kőlcsey és a magyarországi reformellenzék politikai diskurzusában, 1832–1833. *Magyar Tudomány* 174. (2013) 432–437.

ban szorosan össze is kapcsolódott. Werbőczy a *Tripartitumban* klasszikusokra hivatkozva használja a közjó fogalmát. Aquinói Szent Tamás nyomán a törvények szerepét abban jelöli meg, hogy az embereket erényekre, jó(ságos) cselekedetekre indítsák, vagyis a törvények a közjóra (közönséges jóra) irányuló rendelkezések, amire magyarázójának és alkalmazójának is tekintettel kell lennie. Általánosabban, a szokásjogot is beleértve, a jog célját a közjóra törekvésben határozza meg, Arisztotelész *Etikája* alapján pedig a köz javát nemesebbnek tartja az egyesekénél.³ A *Corpus Iuris* törvényeiben és az országgyűlési beszédekben is gyakran hivatkoztak a közjóra.⁴ A régi alkotmányos nyelvben módosult is a republikánus „közjó” fogalom, amikor az egyetértést és az egységet az alkotmány két autoritására, a koronára és az országra is kiterjesztették. Ezzel még Deák is számolt, igaz, rosszállóan: „oly törvényhozás, melynek egy része retteg a végrehajtó hatalomtól, más részét éppen annak fenyegetései egzáltálták: furcsa organikus törvényeket készítené a haza és király közjávára”.⁵ Republikánus toposz volt, hogy a közzolgálatot teljesítő tisztviselőnek a közjót kell szem előtt tartania, s nem önérdékét, önhasznát, hiszen az korrupcióhoz vezet. Ezt az elvárást a törvényhozásban részt vevőkre is kiterjesztették. A közjó szolgálata a felvilágosult abszolutizmus köztisztviselői ethoszának is markáns elemét képezte.

A felvilágosodás, felvilágosult kormányzás közjón műveltségi, civilizációs haladást értett, s a fogalom használata érintkezett a jóléti és csinosodási diskurzusokkal. A tudós hazafiak programjában a közjót a műveltség, a tudományok, az anyanyelv és az irodalom emelkedése feltételezte, amit szintén áldozattal és fáradtsággal lehetett elérni. Batsányi cikkeiben arról írt, hogy a polgári társaság alapját jelentő nevelésnek is a közjó hasznára kell irányulnia, a „Teátrumi Társaság” támogatása pedig a közjó kárának elhárítása. A nemzetépítés folyamatában az egyetértést, összefogást, a törvények erkölcsnemesítő, nevelő szerepét hangsúlyozták. A literátor értelmiség saját tevékenységére is úgy tekintett, mint amellyel a közjót szolgálja.⁶ Hasonló szerepmeghatározással találkozhatunk a *Hitel* és a *Balítételekről* szerzőinél is.

3 Werbőczy István Hármaskönyve. Ford., bev., utalások Kolosvári Sándor–Óvári Kelemen. Franklin, Bp., 1897. (Magyar Törvénytár) 32–33., 36–39., 46–47. Vö. uo. 54–57., 74–77., 228–229., 426–427. Gróf Török Lajos az angol és a magyar politikai intézmények összehasonlításáról írt, az *Orpheus* első kötetében megjelent értekezésében Werbőczy nyomán használja a közjó fogalmát. Első folyóirataink: Orpheus. S. a. r. Debreczeni Attila. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2001. (Csokonai Könyvtár. Források. Régi kortársaink 7.) 120–122.

4 Első folyóirataink: Orpheus i. m. (3. jz.) 227–228.

5 *Deák Ferenc*: Válogatott politikai írások és beszédek. I. 1825–1849. Vál., s. a. r., jegyz. Molnár András. Osiris, Bp., 2001. (Millenniumi Magyar Történelem. Politikai gondolkodók) 121–122.

6 Első folyóirataink: Magyar Museum. I. Szöveg. S. a. r. Debreczeni Attila. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2004. (Csokonai Könyvtár. Források. Régi kortársaink 11.) 13., 15., 172., 177., 318–319., 335., 337., 339., 348., 360–361., 447., 448., 505., 511–514.; Első folyóirataink: Uránia. Szerk. Szilágyi Márton. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1999. (Csokonai Könyvtár. Források. Régi kortársaink 6.) 12–17.; *Kökényesi Zsolt*: Kiváltságosok az állam és a közjó szolgálatában. Joseph von Sonnenfels nemesség koncepciójáról. *Aetas* 28. (2013) 3. sz. 60–91.

Az általam vizsgált reformkori szövegekben a „köz” mint közösség, „köztársaság”, esetleg „polgári társaság” általánosan utal a politikai közösségre, sőt azt olykor csupán az „egész” szó helyettesíti, de számos esetben a közösség konkrétan is meg van nevezve, így az „ország”, a „haza”, a „nemzet” javáról is szó lehet. A 18. század végétől erőteljes szemantikai átrendeződés megy végbe a politikai közösséget jelölő fogalmakban, illetve átértelmeződnek a különböző *communitas*-eszmék.⁷ A „közjót” vagy a „köz javát” helyettesítheti a „közboldogság”, a „közhaszon” vagy a „közérdek” fogalma. A szekularizált boldogság, a hozzá szorosabban kapcsolódó, még morális összefüggéseket tartalmazó jó, s a modernebb, anyagiasabb jelentésrétegeket (de nem csak azt) hordozó érdek és haszon szavak a közösség vonatkozásában szorosan összekapcsolódnak, jelentésük gyakran szinonim.

A köz és a magán értelmezése a *Hitel*ben

Nyilvánvalóan adódik a kérdés, hogy a reformkor nyitányának tekintett és sokszor közgazdasági műként olvasott *Hitel* című munkának van-e szerepe a „közjót” jelentésváltozásában. A mű keletkezéstörténete és az eredeti szerzői szándék tudatosítása persze már rég kimozdította a *Hitelt* a szoros gazdasági olvasatból, a legújabb értelmezések pedig sokkal erőteljesebben hangsúlyozzák a korábbi nyelvi és szemléleti hagyományba illeszkedését.⁸ Vagyis nemcsak arról van szó, hogy az eredetileg moralizáló, nevelő szándékú mű az anyagi érdekek miatt az erkölcsi kérdésekről sem feledkezik meg, hanem arról, hogy a gazdasági összefüggések kiterjesztetten, metaforikus szinten is értelmezhetők abban.⁹ Ezzel együtt a *Hitel*nek jelentős szerepe volt a gazdasági fogalmak és a haszonorientált szemlélet elterjesztésében.

A *Hitel*ben a közjót fogalma szokványos fordulatokban jelenik meg: a közjót elő kell mozdítani, fáradozni kell érte, hozzá kell járulni, ami áldozatvállalást, munkát

7 *Debreczeni Attila*: Tudós hazafiak és érzékeny emberek. Integráció és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában. Universitas, Bp., 2009. 217–240.

8 *Gergely András*: Széchenyi eszmerendszerének kialakulása. Akadémiai, Bp., 1972. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 62.) 83–112.; *Oplátka András*: Széchenyi István. Osiris, Bp., 2005. 176–192.; *Gergely András*: Széchenyi István (1791–1860). Kalligram, Pozsony, 2006. (Magyarok Emlékezete) 42–82.; *Schlett István*: A politikai gondolkodás története Magyarországon. I. Századvég, Bp., 2009. 357–373.; *Vaderna Gábor*: A *Hamvívó* filozófiája. A *Hitel*-vita eszmétörténeti helyéhez. Századvég 15. (2010) 1. sz. (55. sz.) 43–81.; Jólét és erény. Tanulmányok Széchenyi István *Hitel* című művéről. Szerk. Hites Sándor. Reciti, Bp., 2014. (Hagyományfrissítés 2.).

9 Takáts József szerint a haszonközpontú érveléssel, a gazdasági metaforával a *Hitel* a gazdasági racionalitást a politikára tudja vonatkoztatni. *Takáts József*: Metaforák, elbeszéléssémák és politikai nyelvek a *Hitel*ben. In: Jólét és erény i. m. (8. jz.) 51. Rákai Orsolya úgy véli, hogy a mű a fejlődés hasonlatait a gazdaságból kölcsönzi, ill. a gazdasági törvényszerűségeket más területekről vett csereviszonyokkal érzékelteti. *Rákai Orsolya*: A *Hitel* modernsége. Uo. 71., 73. Hites Sándor pedig megállapítja, hogy Széchenyi a gazdaság szempontjait kiterjeszti úgy, hogy a gazdaság fogalmaival ír le nem gazdasági jelenségeket, képzeteket is. *Hites Sándor*: Hypotheka vagy hypothesis: a valóságos és a képzeletbeli a *Hitel* gazdaságtanában. Uo. 104–105.

vagy adakozást kíván. De ez az áldozatvállalás nem azonos a harci erénnyel, az önfeláldozással. A közjó a haza boldogságát, előmenetelét, az ország erejét, a köz gyarapodását jelenti, s a közcél elérésével, közboldogsággal, közerővel, közlélekkel és közértelmességgel kapcsolódik össze.¹⁰ Úgy tűnik, Széchenyi legtöbbször a szó anyagi-gazdasági vonatkozásait hangsúlyozza. Bár a közjó 27-szer fordul elő a teljes szövegben, és még 14-szer a haza, a köz(ön)ség, az ország, a nemzet és az anyaföld java, mégis a *Hitel*nek ennél hangsúlyosabb fogalma a haszon. Alapvetően perfekcionista érvelést alkalmaz: az előrejutás és az emelkedés a szövegben állandóan jelen lévő irányultság.¹¹ A viszonyok és a dolgok folyamatos javítása, csinosítása a feltétele a „tökéletesevésnek”, az „előmenetelnek”, az „emelkedésnek”, a „virágzásnak”, a „gyarapodásnak”, a „boldogságnak”. Ez kapcsolódik össze a hasznossággal, a haszon keresésével és feltételeinek elfogadásával.

Ugyanakkor a *Hitel*ben megjelenő „haszon” fogalom sem egykomponensű, hanem különböző jelentésekben fordul elő. A természet haszna mellett legnyilvánvalóbb a gazdasági haszon, hasznosság. A haszon a gazdaság „sarkalatos talpköve”, és „valódi nyereség a gazdaság philosophiája”. Széchenyi a „hasznavehetőség” fogalmával írja le, meglehetősen korszerűen, a tőke mozgását, a befektetési formák egymásba fordíthatóságát, vagyis a piaci viszonyok működéséhez szorosan kapcsolódó profitszerzést. A gazdasági társaságok szervezését is alapvetően a haszon ígérete mozditja elő, noha az egyesületek nemcsak a vagyont, hanem a szellemi erőt, a lelki tulajdonságokat is egyesítik. A haszon igazán a „jól elrendelt”, észszerű munka eredménye, ebben a jelentéskörben az értékkel, beccsel, javakkal, pénzzel (tőke, kamat, jövedelem), nyereséggel, vagyonnal stb. érintkezik, s természetesen a hitel is feltétele a lehetőségek kihasználásának, a haszon realizálásának.¹²

Azonban a szorgalmas, dolgozó gazda és kereskedő munkájának eredménye, sikere nemcsak az anyagi haszon, hanem a közösség elismerése, megbecsülése.¹³ A hitel „tágosb értelemben”, vagyis általánosabban morális kategória a könyvben, a hittel, hűséggel, megbízhatósággal, bizalommal kapcsolatos, a becsület pedig elengedhetetlen a gazdaságban, különösen a kereskedelemben, például az szava-

10 Széchenyi István: *Hitel*. Pest, 1830. (reprint: Bp., 1991.) XI., XV–XVI., XIX., 38–39., 43., 63., 119., 124., 132., 157., 176., 178., 182–184., 209., 215–217., 224–225., 232., 234–237., 241., 248., 267.

11 Takáts J.: i. m. (9. jz.) 39–59.

12 Széchenyi I.: i. m. (10. jz.) 33–35., 41–42., 77., 95., 102–103., 107., 109., 112., 150–151., 175–178.

13 Uo. 151–152. Adam Smith szoros olvasatával Hites azt hangsúlyozza, hogy a javítási vágy Széchenyi számára is a gazdasági és erkölcsi fejlődés közös alapja, a hitelezés pedig növeli a jólétet és az erényeket is. *Hites S.*: i. m. (9. jz.) 108–110. Smith hatására és az általa közvetített diskurzusokra: *Horkay Hörcher Ferenc*: Ahol a politikai és a gazdasági eszmetörténet metszi az irodalomtörténetet. A *Hitel* tudományközi kontextusai. Jólét és erény i. m. (8 jz.) 9–20. Az eltéréseket hangsúlyozza *Halmos Károly*: A *Hitel* ökonómiájának morálja és a társadalomtörténet morálökonómiája. Uo. 134–138. Ld. még *Kontler László*: A globális kapitalizmus elviselhetetlen könnyüése. (Istvan Hont: *Jealousy of Trade. International Competition and the Nation-State in Historical Perspective.*) BUKSZ 18. (2006) 204–213.

tolja a termékek, árucikkek minőségét, így az egyes személyeknek, de az egész nemzetnek is hasznára válik.

A szerző, aki új gazdasági ethoszt és új etikát hirdet, nem csupán a gazdasági hasznot keresi, hanem fontosnak tartja a nevelésből és a tanulásból eredő hasznot is, mert a gondolkodás, a racionális elemzés is haszonnal jár.¹⁴ A *Hitel*-ben a haszon a jó és az igazság fogalmaival együtt is előfordul, a felvilágosítás, az oktatás, a „minden oldalú vizsgálás és tanácskozás” elúzi a tudatlanságot, a bal- és előítéleteket, s annak nyomán az igazságot, az „igazi jót és hasznot” mindenki elfogadja. A törvény is lehet hasznos és jó, de ha elavul, kártékonyá válik.¹⁵ Konkrétan ki is jelenti, hogy a haszon nemcsak pénzbeli lehet, hanem erkölcsi is, s a haszonkeresést általános emberi motivációnak tartja.¹⁶

A *Hitel* a hasznosság körül forogva határozottan állítja, hogy a pillanatnyi hasznot a később realizálható haszonért érdemes feladni, legyen szó egyénekről vagy magáról a közösségről. A reformok okozhatnak zavart, például egyesek tönkremennek, de hosszabb távon a változások az egész közösség hasznára válnak. A köz gyarapodása pedig a többség „önhasznát” is növelni fogja.¹⁷ Ugyanakkor a könyv az egyesek, csoportok és az egész hasznát, érdekeltiségét is szembe-síti. Több olyan kijelentést is találunk benne, amely elutasítja az önzést, az „önhaszonkeresés”-t, az öncélú haszonlesést, s az egész közösség, vagy legalább a nagyobb rész érdekét helyezi előtérbe: „a nagyobb szám haszna, jóléte s boldogsága” a fő szempontja, a polgári erénnyel összekapcsolt „közlélek” önhasznát a közhaszon mögé helyezi.¹⁸ Már-már republikánus hitvallással emlegeti a szerző azt a „nemzeti szellemet”, „igazi hazafiság”-ot, amely sorozatos sikertelenség és haszon nélkül is áldozatot hoz a „közjó előmozdítása” reményében. A többség erre a belátásra még nem képes, a „közjó” helyett inkább saját javukat követik, ezért a szerző azzal próbálja őket buzdítani, hogy a hazafias tettek hasznot fognak hozni nekik is: „mindenki sorsát javítják”.¹⁹ A könyv zárata felé közeledve a hazafias érvelés, a haza és a köz iránti kötelezettségre való figyelmeztetés összekapcsolódik a saját magunkért való fáradozás ösztönzésével: a „jó hazafi egyszersmind jó gazda is lehet”, azaz hasznos hazafi. A közösségi lét, a közjó előmozdítása, az egyesülés lemondással, áldozatvállalással jár, de ha az önkéntesen történik, vagyis „önkötelezés” formájában, nem fog kényszernek tűnni, és nem fogja korlátozni senki személyes szabadságát.²⁰

14 Széchenyi I.: i. m. (10. jz.) 23–24., 49., 51., 57.

15 Uo. 22., 141–142., 191–195., 212.

16 Uo. 147–148., 175. A haszon kiterjesztett értelmezése általános megállapítása a *Hittel* foglalkozó irodalomnak. Gergely A.: Széchenyi eszmerendszere i. m. (8. jz.) 105–106.; Takáts József: Modern magyar politikai eszmetörténet. Osiris, Bp., 2007. (Osiris tankönyvek) 34.; Hites S.: i. m. (9. jz.) 104.

17 Széchenyi I.: i. m. (10. jz.) 86–88., 93–95., 215., 216.

18 Uo. 215. A „minden országlás philosophiája a legnagyobb rész boldogítása” benthami tételét többször is olvashatjuk. Uo. 122., 214. Vö. uo. 112., 128.

19 Széchenyi I.: i. m. (10. jz.) 175., 224–226., 235–236.

20 Uo. 217–218., 237.

De a *Hitel* nemcsak az egész, hanem a másik iránti kötelességekre is kitér. Az erényes („erős”) ember nem egyedül akar boldogulni, hanem mások jóléte, boldogsága eléréséhez is segítséget nyújt, s ezáltal is hozzájárul a köz boldogságához. Az is az új szisztéma jellemzője, hogy az egyik haszna, boldogulása nem okoz a másiknak kárt, veszteséget. Mindez diszkusszió, racionális értekezés által elért egyetértést, saját kötelességeink felismerését és a terhek akár önkéntes, de arányos vállalását feltételezi. A más kára nélküli haszonszerzés a közjót is növeli. Ha valaki gyarapodik, azzal a másik és a „község” is jól jár, így az egyéni haszonnal az ország, a „közönség” is nyer.²¹

A *Hitel* érvelésében a közösségért, a közjóért folytatott munkálkodás, akár erkölcsi, akár anyagi haszonnal járjon is, olyan motivációs erő, amely a saját tevékenységre is kihat. A *Hitel* a politikai gazdaságtan és a jóléti diskurzusok hatására elmozdul a republikánus „közjó”-értelmezéstől.²² Ezzel kapcsolatban talán nem is az a legfontosabb feladat, hogy eldöntsük: a magánérdeket vagy a közérdeket, az egyéni boldogulást vagy a közjót preferálja. Fontosabb azt tudatosítani, hogy jelzi ezek elkülönülését és a köztük lehetséges mozgásokat, váltásokat. Dessewffy József bírálatában jellemzően épp azzal érvelt, hogy a régi bölcsek a haszonszerzést sosem tekintették a legfőbb jónak, s a „köz-jóbul” származtatták az egyén jólétét, míg az újkoriak az egyén gazdagodásán keresztül keresik a közösség gyarapodását. Széchenyi a *Világban* megerősítette, hogy a „pénz s életkellemeket” eszköznek, s nem célnak tekinti.²³ A *Hitelben* valóban vannak a kifejtésnek olyan rétegei, különösen a befejező fejezetben, ahol retorikusabban, emelkedettebben szólnak meg a változás mellett felhozott végső érvek, ahol erősebben a hazaszeretetre, vagyis a közösségi erényekre hivatkozik a szerző. De a helyzetelemző fejezetekben és az új intézmények propagálása közben azzal is tisztában van, hogy az egyéni érdekelttség és haszon nélkül kevesen mozdulnak, így az „életjavak” megszerzésére, bővítésére ösztönzi őket.²⁴

21 Uo. 22., 43., 124., 199., 206., 226–235.

22 Gergely András inkább a smithi értelmezéssel oldja fel a dilemmát, de ő is megjegyzi, hogy ahol a magánhaszon és a közhaszon nem esik teljesen egybe, ott a *Hitel* kötelességteljesítésre szólít fel. *Gergely A.*: Széchenyi eszmerendszere i. m. (8. jz.) 105–108. Vö. uo. 87., 139–142. Takáts József modernizált, szűkített republikánus érvelésről beszél, Hites Sándor pedig úgy véli, hogy Széchenyi az önérdékkövetés és a közjó republikánus elsőbbsége között ingázik. *Takáts J.*: Metaforák, elbeszéléssémák i. m. (9. jz.) 55–59.; *Hites S.*: i. m. (9. jz.) 110. Vaderna Gábor szerint a *Hitel* olvasói folytonos mozgást érzékelhetnek magánérdek és közérdek között, amit a szerző újszerű beszédmódja közvetít, az, hogy saját nevében beszél a közönséghez, személyesen érintett a közügyekben és személyes érdekeltsegeinek is hangot ad. *Vaderna G.*: i. m. (8. jz.) 53–54. Vö. *Lackó Mihály*: Ki beszél? A rétor képe a *Hitelben* és A Kelet népében. In: *Uő*: Széchenyi elájul. Pszichotörténeti tanulmányok. L'Harmattan, Bp., 2001. (A múlt ösvényén) 24–25.

23 *Dessewffy József*: A’ „Hitel” című munka’ taglalatja. Kassa, 1831. 46.; *Széchenyi István*: Világ vagy is felvilágosító töredékek némi hiba ’s előítélet eligazítására. Pest, 1831. (reprint: Bp., 1984.) 198–201. Vö. *Schlett I.*: i. m. (8. jz.) 377., 381–382.

24 A közjó mellett az „életjavak” kifejezés is többször előfordul a szövegben. *Széchenyi I.*: *Hitel* i. m. (10. jz.) 41., 43., 59., 113., 134., 145., 253–255.

A *Balítéletekről* közösségfelfogása

Wesselényi Miklós programalkotó művében csak néhány esetben szerepel a közjó fogalma, és még egy tucatszor az olyan kifejezések, mint „az egész java”, „az egész haszna”, a „közhaszon”, „a köz boldogsága”, „a haza java”, „a haza boldogsága” és „a (polgári) társaság java”. A szerző szívesen használja még a „köztársaság” és „polgári társaság” szavakat is. Műve később jelent meg, mint a *Hitel*, de megírásuk ideje részben egybeesett, s ismert, hogy Wesselényi és Széchenyi intenzív szellemi kapcsolatban volt, számos tervezet, ötlet közös beszélgetéseiken született meg. A *Balítéletekről* az alkotmány anyagi hiányairól írva több olyan javaslatot megfogalmaz, amely a *Hitel*ben kulcsszerepet játszik, s úgy véli, ha az alkotmány fő életvonásait megtisztítják a régi idők ráakódott tisztátalanságaitól, akkor abba beilleszthető az ipar, a kereskedelem, a pénz- és a hitelügy korszerű rendezése. A nevelő, erkölcs- és magatartásformáló szándék talán még nyilvánvalóbb benne, mint a *Hitel*ben, s bár ez a munka is szívesen él a gazdaság képeivel és meglehetősen sok gazdasági elemzést tartalmaz, mégsem tekintették sohasem meghatározóan közgazdasági munkának.²⁵

A *Balítéletekről* a *Hitel*hez hasonlóan, legalábbis fogalmilag, inkább a hasznosságot, mint a közjót értelmezi. Közismert, hogy a szerző a helyes ítéletalkotásra akarja megtanítani a közéletben részt vevőket, vagyis az előítéletes gondolkodás ellen küzd, mert a hibás gondolkodás és mentalitás megrontja a társadalmi kapcsolatokat, s magát a társadalom szervezetét is diszfunkcionálissá teszi. Az előítéletekből eredő torz társadalmi jelenségek leírása és elemzése közben olvasható dramatizált beszélgetés egyik résztvevője szembeállítja a haszonlesést, a kapzsiságot a valódi haszonnal, sürgetve a jobbágyság helyzetének javítását. A jelenet elbeszélője szerint nemcsak a józan okosság és becsület, de a haszon is azt követeli, hogy segítsenek a jobbágyságon, ám a nemesség tegye törvényes úton, hiszen az kötelessége. A jobbágy-földesúr viszonyt patriarchálisabban szemlélő vitázó fél pedig úgy véli, hogy a földesúr gyarapodása és parasztjai boldogsága egymást feltételezi, ezért nem zárkózik el a változásoktól. Igaz, az még korai, mert a nemesség szegény ahhoz, hogy a jövőbeli haszon reményében a megszorításokat, áldozatokat önként elviselje. Józan számítást, világos fejeket, bölcseséget igényel annak belátása, ahogy az a *Hitel*ben is olvasható, hogy a pillanatnyi hasznot vagy a látszólagos hasznot egy későbbi nagyobb haszon reményében érdemes feladni.²⁶

Egy harmadik megszólaló azt fejtegeti, hogy a személyes autonómia szempontjából értékelhető, ha valaki eldöntheti, hogy jót vagy rosszat tesz, de ez az önkényesség az egészre, a „köztársaságra” sem hasznot, sem dicsőséget nem hoz,

25 *Trócsányi Zsolt*: Wesselényi Miklós. Akadémiai, Bp., 1965. 47–49., 62–74., 85., 122–154.; *Uő*: Wesselényi Miklós és világa. Gondolat, Bp., 1970. 68–84.; *Gergely A.*: Széchenyi eszmerendszere i. m. (8. jz.) 150–151.; *Wesselényi Miklós*: Balítéletekről. Bukarest [Lipscse], 1833. (reprint: Bp., 1986.) 179–180., 239.

26 *Wesselényi M.*: i. m. (25. jz.) 57., 60–62.

ezért olyan rendszabásokra van szükség, amely biztosítja a hasznos és jó cselekedeteket. A szerző máshol konkrétan is szól arról, hogy a törvények majd minden teherrel felmentették a mágnásokat és a nemességet, hogy többet áldozhassanak a „közjóra” a törvényhozásban, a közéletben és a haza védelmében, mégsem tesznek azért eleget, s fizetni sem akarnak. De míg a jobbágyokat és nem nemeseket kényszerítik, hogy adózzanak a „közhaszonra”, az ország szükségeire, addig nekik csak erkölcsi érzékükre, kötelességtudatukra van bízva, hogy jövedelmükből a közjóra is adjanak, és viseljék a terhek egy részét, ám kényszeríteni nem lehet őket. A *Balítéletekről*, amely megértőbb a republikánus szemlélettel és a régi alkotmánnyal szemben, noha jelentősen át is értelmezi azt, ezen a ponton az egész közösség szempontjának rendeli alá az egyéni döntések (szabadság) lehetőségét.²⁷

Azonban a kifejtés során a republikánus közösségértelmezés szétfőredez, fellazul a jóléti, a haszonelvű és a csinosodást sürgető érvek hatására. A haza akkor a legboldogabb, szól a szerző, ha fiait törvény kötelezi arra, hogy neki használjanak, és így a hazafiak idejük és erejük nagyobb részével hazájukat szolgálják. Összekapcsolja a lelkes hazafiságot, a fáradhatatlan munkát és az áldozatvállalást, s kijelenti: az a nemzet a legvirágzóbb, ahol a legtöbben használnak az egésznek. Ezt az összefüggést egy gazdasági metaforában is kibontja, miszerint a „köztársaság” tőkepénz, polgárai élete pedig annak kamata, és ahogy a be nem fektetett tőke elmaradt haszna, úgy a polgárok kihasználatlan élete is kárt jelent. Ez a gazdasági kép már megfordítja az előbbi, közszolgálat melletti érvelést, majd a szöveg perfekcionista-utilitarista összefüggésbe vált át, amikor arról szól, hogy mindenki szabadon munkálkodhat sorsa javításán, és ahogy a hasznot hajtó egyéni erők fejlődnek, úgy nő az egész boldogsága. Az önsorsjavítás ösztönzi legjobban a szorgalmat és a művelődést, és ha mindenkinek lehetősége van munkája révén gazdagodni, vagyont gyűjteni, akkor a köztársaság is virágzó lesz. Végül a gondolatmenet a közteherviselésre fut ki (a semmit sem fizetéssel szemben), mivel igazán az a nemzet szabad, amelynek tagjai önhasznukra sokat adnak, ezáltal mindenki az „egésznek [értsd: közösség] sok javaival” is élhet, majd egy függetlenségi és republikánus szólammal zárul, amelybe az anyagi szempont is beleépül: „a hon oltárán értéket s vagyont áldozni szép meghívás, édes kötelesség”.²⁸

A nemzetek gazdagságának forrását a *Balítéletekről* a műveltségben és a csinosodásban jelöli meg („mívelt ész”, „világosodott ész”, „ész és velő”, „lelki műveltség s csinosultság”, „lelki s erkölcsi műveltség”, „lelki erők”). A „munkás ész” és az „ön hasznáért iparkodó igyekezet” növeli a munka hatékonyságát, a munka észszerű szervezete és megosztása hoz hasznot, növekedést, és a közösség gyarapodását eredményezi. Növekednek a szükségletek is („az élet minden örömei, minden gyönyörűségei”), ami ösztönzi a munkát, de ismét csak fejleszti a „lelki és

27 Uo. 62–69., 153–154. Vö. uo. 72–73.

28 Uo. 100–102. A jobbágyok közmunka-kötelezettségét bírálva is arról ír, hogy a munkaerő és a munkára fordítható idő a „társaság” tulajdona, amit az egész közösség erősítésére, hasznára kell fordítani, ezért elvesztegetése, elfecsérlése károkozás az országnak, a „köztársaság igazi meglopása”. Uo. 228–229.

testi erők”-et. Ez az ökonómia, amiben az adás-vevés kölcsönössége is érvényesül, a tulajdon értékét és mennyiségét is növeli. A nemzetek gazdagságának belső forrását a „lelki s észbeli mivelttség” biztosítja, a gazdagság a nemzetek egymás közti viszonyában pedig a jövedelmek és a tőke növekedésében mutatkozik meg. A gazdagság hatalom, ezért szegény nemzet nem lehet hatalmas, sem szabad, sem pedig független. Ez az érvelés a nemesi republikanizmus szükségletkorlátozásának, a „legyünk szegények, de szabadok” elvének feszül neki. A szegénység alávetéshez vezet, ezért a szerző gazdasági növekedést, a kereskedelem fejlesztését, piacosodást és iparosodást sürget. Ugyanis a szabadságot már nem a vadság, az elzárkózás biztosítja, hanem a civilizálódás, a gazdagodás, a műveltség, az elmaradottság leküzdése, ami nyitottságot, kiterjedtebb kommunikációt feltételez. A művelt és csinosult nemzetek erősek és hatalmasok. Az persze, hogy a gazdagság és a hatalom boldoggá teszi-e a nemzetet vagy erkölceit megrontja, nyitott kérdés marad.²⁹

Wesselényi műve is nacionalista szemléletű, vagyis számára is fontos a nemzeti közösség sorsa, egysége és ereje. Épp azért küzd a társadalmat megosztó előítéletekkel, mert az egyetértést lehetetlenné teszik. Az egyetértésre, „közlélek”-re, „együtt-munkálásra” pedig szükség van a „nemzetiség” művelése, gyarapítása és az alkotmány fenntartása miatt, viszont a meg hasonlítás és elkülönülés gyengíti az erőket. A társadalom nagy csoportjai (rendjei) kapcsolatában ez azt jelenti, hogy csak az szolgálja az egyik előmenetelét, ami a másoknak is hasznos. A nemesség és a jobbágyság viszonylatában könyve talán egyik legfontosabb gondolataként azt javasolja, hogy a nemesek részesítsék jogaikban az ország többi lakosát, terheik egy részét pedig vállalják át. Így azok nagyobb erőre kapnak, s biztosabb támaszai lesznek a nemességnek, az ő erejükkel nőni fog a nemességé is, sőt a tranzakció a birtokosoknak is hasznot fog hozni, pénz- és értékbeli növekedést.³⁰ A kötelezettségeknek és a jogoknak ezt a kiegyenlítését a közteherviselés mellett érvelve más hol is a csereviszonyokkal (tartozás, ár, haszon) hozza összefüggésbe, s kijelenti, hogy „a ki élni akar a polgári társaság javaival, terheit is kell hordoznia”. Az örökvaltság ügyletei során még konkrétabb anyagi természetű kiegyenlítésről, csereviszonyról, „adásvételről” beszél.³¹

A hazát boldoggá a „nemzetiség”, a nemzeti sajátosságok művelése és terjedése teheti. A szerző szerint a törvények egyenlősége, a nyelv, vallás, közös származás, azonos szokás és életmód jellemzi a nemzeti egységet, amit a testvéri kapcsolat és a háznép képekkel is kifejez. Magyarországon csak a haza, az alkotmány és a törvények egyenlősége alakíthat ki egységet a sokféle nyelv, vallás és szokás miatt.

29 Uo. 106–114. Vö. uo. 175–177., 179., 277–280.; *Ludassy Mária*: Népi tánc és harci ének. Rousseau és a populista kultúrkritika kezdetei. In: *Uő*: Téveszméink eredete. Atlantisz, Bp., 1991. 32–59.; *Dénes Iván Zoltán*: A nemzet, a civilizálódás és a rend programja. In: *Uő*: Szabadság – közösség. Programok és értelmezések. Argumentum–Bibó István Szellemi Műhely, Bp., 2008. (Eszmetörténeti Könyvtár 9.) 51–53.

30 *Wesselényi M.*: i. m. (25. jz.) 163–164. Vö. uo. 217–218., 233–238.

31 Uo. 183–185., 218–227. Magánszemélyek, társaságok, egyes társadalmi csoportok, de még a Habsburg Birodalom részeinek haszonérdekeiről („interessé”), azok lehetséges egyeztetéséről, kiegyenlítéséről is találni fejtegetéseket a könyv lapjain. Uo. 54., 78., 84–85., 178–179., 254–255.

A különböző nemzetiségek csak úgy tudnának közös célra, a „haza boldogítására” összefogni, ha levetkeznék egymás iránti előítéleteiket. A bizalom megteremtésének útja az alkotmány biztosította jogok kiterjesztése a nemzeti kisebbségekre, de jogot csak azoknak a lakosoknak adna, akik képesek „megnemzetesülni”, a magyar nemzetbe beolvadni. Így a polgárrá válás feltétele a nemzeti sajtóság és a nyelv elfogadása, vagyis ez az ára a jogadásnak. A tulajdonszerzés lehetőségét, a birtokjogot a nemzet ajándékozta, s az ajándékhoz Wesselényi szerint joga van feltételt szabni. A jobbágysággal kapcsolatban épp az ajándékozási gesztust utasította el. A nekik biztosítandó személyi és tulajdonosi jogokat örökös jussuknak tartotta, aminek megadása nem ajándék számukra, hanem a tartozás megfizetése. A fokozatos jogkiterjesztés általános nemzetépítő stratégia. Egy nemzet annál erősebb, minél több szabad tagja van. A röpirat ezért akarja a parasztságot is részesíteni az alkotmány nyújtotta jogokban. Az alkotmány hagyományaival és átértelmezett formájában maga is a közösségtudat erősítője, a nemzeti jellegzetességek hordozója.³²

A *Balítéletekről* (dominánsan organicista) nemzetértelmezése támaszkodik a republikanizmus közösségi elveire, az egyetértésre, az együttműködésre, a politikai közösség egységes testté formálására, ahogy az a *Hitelben* is érvényesül. Republikanizmusa talán nem annyira szűkített, mint a *Hitelé*, de átértelmezett, ahogy az ősi alkotmány felfogása is. Ebbe a keretbe illeszkednek be a változás, a reformok, a korhoz való igazodás követelményei – és ez még szembetűnőbb, ha az alkotmányról van szó. A reformok markáns része a gazdaságra, gazdálkodásra és jólétre vonatkozik, gyakran konkrétan és a képiség szintjén is. A *Balítéletekről* nemcsak az egyének és a közösség kapcsolatát értelmezi, hanem az átalakuló társadalom nagy csoportjainak helyzetét és azok érdekeltségeit is. A megértés, kölcsönösség, kiegyensúlyozottság elveivel, a jogok és kötelezettségek átrendezésével a társadalom szerveződésének új mintáit mutatja fel.

Kölcsey és Deák fogalomhasználata

Reprezentációs szövegekben, gyűléseken tartott beszédekben, köszöntésekben gyakrabban találkozhatunk a közjóhoz kapcsolódó szokványos fordulatokkal, mint ahogy a republikánus politikai nyelv megszokott kifejezéseivel is. Kölcsey Ferenc nyilvánosan elmondott vagy elmondásra szánt vármegyei beszédeiben nem túl gyakran, de használja a közjóhoz kapcsolódó frazeológiát, s persze olyan fogalmakat is, mint hazafiság, önhaszon-megtagadás, áldozatvállalás, igazság, törvény. Ezekben a szövegekben szinte szétbogozhatatlan az alkotmány és ősi jussok dicsérete, a nemzet és korona egységének hangsúlyozása és a republikánus közösségfelfogás.³³

32 Uo. 79–81., 217., 233., 237–238., 296.

33 Kölcsey Ferenc összes művei. II. Politikai beszédek. S. a. r. Szauder Józsefné–Szauder József. Szépirodalmi, Bp., 1960. 11., 26., 60., 67.

Országgyűlési beszédeiben és politikai tartalmú szövegeiben inkább az „érdek” szó kerül előtérbe, de van arra is példa, a papi tized kérdéséhez hozzászólva, hogy Kölcsey a közjó és közérdek fogalmait azonosítja: „a nemzet rendelkezésétől függő adománynak elvételét a köz jó, s a nemzeti köz érdekek sürgetve kívánják”.³⁴ Az érdek meglehetősen tág jelentésmezőben mozog. Egyik megyei beszédeiben az ország egyetemes érdeke a jussokkal kapcsolódik össze. Az országgyűlésen a nyelv ügyében tett felszólalásában a latin nyelv érdekével a magyar nyelvet állítja szembe, a független, önálló nemzet érdekét. Szembesíti a többségi érdeket és a magánvéleményeket, illetve a társadalom különböző „osztályozatának” érdekeit is.³⁵ Az örökös megváltásról tartott nevezetes beszédeiben a szabadságot és a tulajdont emeli olyan közös érdeké, amely a „társaság tagjait egy formán” köti a hazához. Országgyűlési naplójában aztán részletesen fejtegeti a „népérdek” kérdését, az egyes nagy társadalmi tömbök politikai helyzetét és egymáshoz való viszonyát. Felveti az eltérő érdekek egyeztetését és egy egyetemes népérdek kialakulását; azt, hogy az ellenkező elemek a közérdekben egyesüljenek.³⁶

Kölcsey tehát a közösség politikai egységét hangsúlyozza, s az érdekek előtérbe állítása azt sugallja, hogy egy racionális érdekeltségek alapján, szerződéses jelleggel szerveződő társadalomképből gondolkodik, pedig ő az, aki viszonylag zökkenőmentesen értelmezi át a republikánus közösségfelfogást a nyelvi alapú nemzet közösségi rendszerébe.³⁷

Deák Ferenc az első reformországgyűlésen elmondott beszédeiben szintén használja a „közjó”, illetve a „haza közjává” fogalmakat, de még szívesebben a „szabadság”, a „boldogság” és „közboldogság” (haza, nemzet, ország boldogsága) kifejezéseket. Egy 1835. március 17-i országgyűlési felszólalásában a sérelmek összefüggésében egymás mellett alkalmazza „a haza boldogsága”, „a közjó előmenetele” és „a közboldogság előmozdítása” szókapcsolatokat.³⁸ A „közboldogság”-hoz néhány esetben ugyanaz az ige (előmozdít, eszközöl) kapcsolódik, mint a közjóhoz, a polgártársak vagy embertársak boldogítása pedig áldozatot követel, mint

34 *Kölcsey Ferenc*: Országgyűlési dokumentumok 1832–1835. S. a. r. Völgyesi Orsolya. Universitas, Bp., 2011. (Kölcsey Ferenc minden munkái. Országgyűlési írások 3.) 311., 323.

35 Kölcsey Ferenc összes művei i. m. (33. jz.) 56.; *Kölcsey F.*: Országgyűlési dokumentumok i. m. (34. jz.) 122., 263., 358., 486.

36 *Kölcsey F.*: Országgyűlési dokumentumok i. m. (34. jz.) 379–380.; *Uő*: Országgyűlési napló. S. a. r. Völgyesi Orsolya. Universitas, Bp., 2000. (Kölcsey Ferenc minden munkái. Országgyűlési írások 1.) 71., 80–82. Vö. Kölcsey Ferenc összes művei i. m. (33. jz.) 973–974.; *Kölcsey F.*: Országgyűlési dokumentumok i. m. (34. jz.) 323. Az országgyűlés vitáira, különösen Kölcsey szempontjaira ld.: *Völgyesi Orsolya*: Ősi alkotmány és törvényhozói szabadság. Versengő politikai nyelvek a polgári törvények vitájában az 1832–1836-os országgyűlésen. Történelmi Szemle 55. (2013) 401–424.

37 *Takáts J.*: Politikai eszmetörténet i. m. (16. jz.) 65–67.; *Uő*: Politikai nyelvek a *Nemzeti hagyományokban és Uő*: A nemzet: költői utópia. A „nagyság” fogalma Kölcsey *Mohácsában*. In: *Uő*: A megfelelő ötvözet. Politikai eszmetörténeti tanulmányok. Osiris, Bp., 2014. 135–164.

38 Deák Ferenc beszédei. I. 1829–1841. Összegyűjt. Kónyi Manó. 2. bőv. kiad. Franklin, Bp., 1903. 146.

szokásosan a közjó is.³⁹ A gyakorta használt boldogság és közboldogság fogalmak jelentése nem azonosítható kizárólag a jóléttel, illetve az anyagi javakkal. Deák szerint a haza boldogsága a sérelmek felszámolásán nyugszik, egyik megismételt országgyűlési iratában pedig a „sérelmeket” „hazánk igazainak és boldogságának” szempontjával cseréli fel.⁴⁰ A boldogság, a jobbágyok, a(z adózó) nép, a haza boldogítása leggyakrabban a szabadsággal vagy a jogokkal alkot tartalmi kapcsolatot. Arra is van példa, hogy Deák a boldogsággal kapcsolatban elválasztja a szabadságot a materiális jóléttől.⁴¹ A jó törvények, így az örökváltság engedélyezése is boldogító hatású, ezért elhalasztása egyenesen a közboldogság meglopása. A műveltség, a bizalom és persze a szorgalom is növeli a közboldogságot.⁴² Közeledünk a szó szociális, anyagi tartalmához, amikor a boldog és a virágzó együtt szerepel, olykor jelzős szerkezetben, máskor egymás mellé rendelve, de a haszon is megjelenhet a boldogság környezetében.⁴³ Sejtethetően a jólétre, az anyagi javakra utal a boldogság, amikor a szegénység, az ínség elhárításáról, az öröklésről, vagyonról van szó, esetleg a nyomorúság mellett tűnik fel. Olykor konkrétan a lakosság „materiális” boldogságáról beszél Deák, s nála is előfordul az az összefüggés, hogy nem más kárával kell boldogulni, hanem önerőből előrehaladni.⁴⁴

A közjó értelmezésében hasonló utat járhatunk be. Vannak esetek, amikor a közjó morális, politikai elemeket feltételez, például az egyetértést, a politikai közösség együttműködését és a bizalom fokozását. A köz javát szolgálja a városok országgyűlési szavazatának arányosabbá tétele, és az, ha több követ, vagyis nagyobb szellemi erő vesz részt az országgyűlés munkájában, illetve az országgyűlési tudósítások áldozatos munkálatai is. Deák a nemzetiség, a nemzeti nyelv terjesztését a hon „közérdekének”, a nemzet közkívánatának tekinti.⁴⁵ Az országgyűlés legfontosabb kérdését, a jobbágyok helyzetének lényeges javítását a haza közügyének tartja, s olyan megoldásokért küzd, ahol jól jár a földesúr, emelkedik a jobbágyok jóléte, és nyer a közjó is, hisz ugyanaz a föld több, gazdagabb és műveltebb népeket tart el. A jobbágyoknak nyújtott kedvezményektől, elsősorban az örökváltság lehetőségétől, a birtokjog és a személybiztonság megadásától, vagyis a szabadságtól és a tulajdontól a szorgalom, a műveltség növekedését várja,

39 Uo. 147., 195., 197.; *Deák F.*: Válogatott politikai írások i. m. (5. jz.) 65., 67., 69., 120–121.

40 Deák Ferencz beszédei i. m. (38. jz.) 140–141., 144–145.

41 *Deák F.*: Válogatott politikai írások i. m. (5. jz.) 75., 89–92. „Találkozik-e itten közöttünk olyan, ki a materiális legjobb létet, melyhez jobbágyi függés van kapcsolva, inkább választaná, mint törvényes függetlenség mellett a középszerűséget? Ezen törvényes függetlenség nélkül nincsen valóságos polgári szabadság, pedig csak a szabadság képes tiszta és állandó boldogságot nyújtani.” Uo. 69.

42 Uo. 57., 70., 88., 94–95., 99., 119., 121–122., 161.; Deák Ferencz beszédei i. m. (38. jz.) 41.

43 *Deák F.*: Válogatott politikai írások i. m. (5. jz.) 58., 86., 90., 92–93., 161.

44 Deák Ferencz beszédei i. m. (38. jz.) 76–77., 99., 101., 105., 254.; *Deák F.*: Válogatott politikai írások i. m. (5. jz.) 65. „a tapasztalás tanít, hogy minden szabadság, amely a polgári társaság céljával összefér, leghatalmasb rugója az iparnak, ez pedig az egyetlenegy út a polgárok materiális boldogságára”. Uo. 83.

45 Deák Ferencz beszédei i. m. (38. jz.) 58., 227.; *Deák F.*: Válogatott politikai írások i. m. (5. jz.) 128–129., 163–164.

s ezáltal a haza fejlődését, javát. A szabadság és a tulajdon a haza érdekeivel köti össze polgárát.⁴⁶

A vitákban szociális szempontokra is tekintettel van. A jobbágyi haszonvételek szabad forgalmának szorgalmazása mellett azt is javasolja, hogy korlátozzák az egy személy által megszerezhető jobbágytelkek számát, ami egyszerre szolgálja a jobbágyok „boldogságát” és a „statusnak közjavát”, mert fékezi a nagyfokú elszegényedést. Az irtványföldek esetében is körültekintő rendezést javasol, nehogy a visszaváltás ínségre juttasson egyes paraszti rétegeket, miáltal csökkenne a „közjót előmozdító” iparkodó polgárok száma. A kisajátítási joggal kapcsolatban is kijelenti, hogy egy kis „materiális nyereség” reményét nem fogják „morális áldozattal”, nemzeti jussokkal megvásárolni, hiszen nem tulajdonosai, hanem őrei a nemzet jogainak. A kisajátítási jog szintén a közjó szempontjából fontos, mert egyik feltétele a közlekedés, infrastruktúra fejlesztésének, amit csak magántársaságoktól remél, ám a törvényhozás útján segíteni akarja azokat.⁴⁷

Deák beszédeiben a jóval kevesebbszer előforduló közjó és a gyakrabban használt közboldogság jelentése közel azonos. A „köztársaságnak fő célja a közboldogság”. A közboldogság szélesebb jelentésmezőt foglal el, s több benne az anyagi, jóléti elemekkel való kapcsolat, a közjó inkább megmarad a hagyományosabb morális, politikai mezőben, de nemcsak abban. A reformok által a jobbágyok és a birtokosok érdekei nem különülnek el, hanem „egy nemzeti közérdekben” egyesülnek, és együtt mozdítják elő az ország virágzását.⁴⁸ Az 1830-as évek végétől a korábbihoz képest Deáknál is gyakoribb lesz a „közérdek” szó használata.

*

Ezekből az 1830-as évekből származó példákból egy kevert szóhasználat tűnik ki, a közjó mellett gyakori a jóléti diskurzushoz kapcsolható „közboldogság” és a gazdaságtanhoz közelebb álló „érdek”, „haszon” szavak használata is. Ha a kifejezések jelentésmezőit vizsgáljuk, akkor érzékeljük a közösségi, morális tartalmak és a magánérdek, magánhaszon jelentéseinek összekapcsolódását, keveredését. Mindenesetre azokban a vitákban és politikai szövegekben, ahol ezek a frazeológiai megjelentek, a liberális reformerek olyan megoldásokat kerestek a társadalom átalakítására és integrálására, amelyek csökkentenék a közérdek és a magánérdek közti távolságot. Közjóértelmezésük, amit tehát többféle fogalommal, szócsaláddal is kifejezhetek, afelé haladt, hogy a politikai közösség nemzeti integrációja mellett a szabadságjogok is érvényesüljenek.

46 Deák Ferenc beszédei i. m. (38. jz.) 215.; *Deák F.*: Válogatott politikai írások i. m. (5. jz.) 87–93., 135.

47 Deák Ferenc beszédei i. m. (38. jz.) 106., 229–232., 263.; *Deák F.*: Válogatott politikai írások i. m. (5. jz.) 62–64.

48 *Deák F.*: Válogatott politikai írások i. m. (5. jz.) 94., 135.

GYÖRGY MIRU

MORAL VALUES AND DIVISIBLE GOODS IN THE POLITICAL THINKING
OF THE “REFORM ERA”

Examining the interpretation of the concept of common good in the so-called Reform Era in Hungary (1830–1848), the study concludes that the use of “common good”, a notional part of early modern political language, had by then become fairly topos-like. Beginning with the texts that mediate the classical political inheritance, common good meant before all concord, the unity of the community, and was consequently connected to moral values, with community enjoying priority. Political economy, however, related as it was to rationalism, discourses of welfare, the language of politeness and utilitarianism, favoured private interest and the conditions of private gain.

The study first explores István Széchenyi’s *Hitel* from the perspective of the extent to which the emergence, or even dominance, of private interests modified the public view. Although frequently operating with economic descriptions and analyses, and using economic images, the *Hitel* does not completely break with the public view nor with the moral expectations connected to the nation. Yet it does make viewpoints of private interest sensible, and one of the efficient ways of its argumentation is to spur the quest for private gain and the acquisition of the „goods of life”. The analysis of Miklós Wesselényi’s *Balítéletekről* has yielded similar results. While its author is more strongly attached to republican outlook, and displays more sympathy towards the ancient constitution, he likewise operates with economic descriptions and images, emphasising through economic argumentation the necessity of individual gain and material welfare, and thereby fragmenting and transgressing traditional public conception and morality.

As both authors were as a matter of fact nationalists as well, as all politicians and publicists in the Reform Era, they could not completely part with republican public sense in the interpretation of the national community. The analysis also briefly touches upon the terminology of Ferenc Kölcsey and Ferenc Deák, a digression that, despite divergences in the frequency with which of synonyms and the individual elements of the verbal family (interest, happiness) are used, clearly corroborates the view that, in the political debates and publicism of the 1830s, all liberal reformers sought ways for the transformation and integration of society that would lessen the distance between private and public interests. Although they could express public good with a number of terms, they were clearly on the way to a national integration of the political community that would also make liberty rights prevail.

CONTENTS

THE COMMON GOOD IN THE DISCOURSES OF THE LATE ANCIEN RÉGIME IN HUNGARY

István M. Szijártó: The Concept of Common Good in Early Modern Political Discourse	499
Henrik Hönich: “Public Happiness” and “Common Good”. On the Terminology of <i>The True Patriot</i> by Zsigmond Osvald	505
Zsolt Kökényesi: The Training of Useful Citizens. The Relations between Common Good and Education in the 18th-Century Habsburg Monarchy	519
Márton Szilágyi: The Common Good in György Bessenyei’s Novel <i>Tariménes útazása</i> (The Journey of Tarimenes) (1804)	533
György Miru: Moral Values and Divisible Goods in the Political Thinking of the “Reform Era”	541

STUDIES

Patrice M. Dabrowski: “Discovering” the Carpathians. Encounters between Lowlanders and Highlanders in the 19th Century	555
Rubén González Cuerva: “The prodigious Transylvanian prince”. The “long war” against the Ottoman Empire (1593–1606) in the Mirror of the <i>relaciones de sucesos</i>	565

WORKSHOP

Petra Mátyás-Rausch: The Mining Region of Szatmár in the First Years of Gábor Bethlen’s Rule (1613–1619)	585
Dávid Turbucz: “Francis Joseph Sent a Message”. Imperial Birth- and Namedays during World War I	603
Adrienn Kapitány: Traffic-Related Proposals in the Commercial Elaborations of the National Committee of 1828–1830	615

DOCUMENTS

Balázs Kertész: The Prologue of the 1499 and 1518 Constitutions of the Observant Franciscans in Hungary	643
--	-----

E számunk szerzői

HÖNICH HENRIK, megbízott kutató (Molnár Tamás Kutató Központ) • KAPITÁNY ADRIENN, PhD-hallgató (ELTE) • KERTÉSZ BALÁZS PhD, tud. kutató (Országos Széchényi Könyvtár) • KÖKÉNYESI ZSOLT, tudományos segédmunkatárs (ELTE) • MÁTYÁS-RAUSCH PETRA PhD, tud. munkatárs (MTA BTK TTI) • MIRU GYÖRGY, a történelemtudományok kandidátusa, egy. docens (Debreceni Egyetem) • PATRICE M. DABROWSKI PhD, tud. munkatárs (Bécsi Egyetem) • RUBÉN GONZÁLEZ CUERVA PhD, tud. kutató (Spanyol Nemzeti Kutatási Tanács, CSIC-IULCE) • SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN, a történelemtudományok kandidátusa, egy. docens (ELTE) • SZILÁGYI MÁRTON, az MTA doktora, egy. tanár (ELTE) • TURBUCZ DÁVID PhD, tud. munkatárs (MTA BTK TTI)

ELTE = Eötvös Loránd Tudományegyetem

MTA BTK TTI = Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézete

Folyóiratunk közlési szabályzata a www.tti.btk.mta.hu honlapon olvasható